

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان :
Revising the influence of Persian, Indian and Chinese motifs on the
architectural decorations of Kerman from the Safavid time to present
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

تأثیرپذیری تزیینات معماری کرمان از فرهنگ ایرانی، هندی و چینی (عهد صفویه تا دوران معاصر)

فاطمه خزاعی^{۱*}، مینا صافی زاده^۲، رضا افهمی^۳، احمد سنوسی حسن^۴

۱. گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران.
۲. دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران.
۳. گروه پژوهش هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۴. دانشکده مسکن، ساختمان و برنامه ریزی، دانشگاه علوم مالزی.

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۶/۰۵ تاریخ اصلاح: ۹۷/۰۹/۰۶ تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۹/۱۷ تاریخ انتشار: ۹۸/۰۳/۰۱

چکیده

بیان مسئله: کرمان از دیرباز جایگاه تاریخی مهمی در ایران داشته و در دوره‌هایی این جایگاه با اهمیت‌تر شده است. از دوران صفوی و بعد از تبدیل بندرعباس به یک بندر مهم تجاری، کرمان به مرور تبدیل به یک نقطه مهم تجاری در پهنه کشور می‌شود و در یکی از شاخه‌های جاده ابریشم قرار می‌گیرد. در این زمان مبادلات زیادی با هندوستان و چین در کرمان انجام شده و در نتیجه این شهر از یک شهر درجه دو به یک شهر درجه یک تبدیل می‌شود. بررسی تأثیر این مراودات و نزدیکی جغرافیایی روی معماری و تزیینات کرمان از دوران صفوی به بعد بسیار کم بوده است.

هدف: هدف تحقیق حاضر واکاوی تزیینات ساختمان‌های کرمان از دوران صفوی به بعد و بررسی تأثیرات این موارد از سایر کشورها به خصوص هندوستان و چین است. با در نظر گرفتن برخی از بناهای این دوران در کرمان تحقیق حاضر به دنبال تحلیل و دسته‌بندی تزیینات ساختمان‌های کرمان از لحاظ اصالت و نوع تزیین است. روش تحقیق: روش تحقیق حاضر از نوع کاربردی و روش جمع‌آوری داده‌ها بر مبنای اطلاعات کتابخانه‌ای است. برای آنالیز داده‌ها از شیوه قیاسی استفاده شده است. در این تحقیق به منظور تحلیل و دسته‌بندی تزیینات معماری بناها از لحاظ اصالت، از میان بناهای برجای مانده تعدادی بنا انتخاب و به تحلیل ویژگی‌های طراحی آنها پرداخته شده است. انتخاب نمونه‌ها بر مبنای دوره ساخت آنها و داشتن تزیینات معماری اعم از کاشی‌کاری، آجرکاری، نوع رنگ و احجام استفاده‌شده در آنها بوده است. فرضیه تحقیق حاضر آن است که تزیینات معماری کرمان از دوران صفویه به بعد ترکیب تزیینات اصیل ایرانی، هندی و چینی را به نمایش می‌گذارد.

نتیجه‌گیری: نتایج کاوش‌ها فرضیه تحقیق را تأیید می‌کند. در بناهایی که مورد بررسی قرار گرفتند به وضوح ردپای معماری هندوستان و چین در کنار عناصر معماری سنتی ایرانی و گاه تأثیر معماری غرب دیده می‌شود. نتیجه تحقیق حاضر به ویژه از این جنبه حائز اهمیت است که باب جدیدی را در تحقیقات معماری ایران در دوره صفوی به بعد باز کرده و در دیدگاه‌های رایج گذشته سنت‌شکنی می‌کند.
واژگان کلیدی: تزیینات معماری، تأثیر هند و چین، معماری صفوی به بعد، بناهای کرمان.

* نویسنده مسئول: Fkhozaei2013@gmail.com
+989133978214

مقدمه و طرح مسئله

تعداد زیادی از پیروان هندی‌اش به ایران سفر کرده و پیشکش‌های فراوانی به همراه می‌آوردند. از سوی دیگر تجارت با هند یکی از عوامل تحولات اقتصادی در کرمان بوده است. صنعت شال‌بافی و بافت منسوجات پشمی از صنایعی بودند که در این سرزمین سر بر آوردند و از دیرباز در این شهر مرسوم بوده‌اند. شال و پشم کرمان در زمان قاجار به یک‌باره به شکوفایی و بالندگی رسید و کرمان را به اصلی‌ترین قطب شال‌بافی منطقه در ایران تبدیل کرد. از سوی دیگر «صحت‌منش» (۱۳۹۲) این‌گونه تفسیر می‌کند که کرمان در دوران قاجار علاوه بر هندوستان با کشورهای غربی به ویژه انگلیس، روسیه و فرانسه نیز تجارت و مراوداتی داشت، زیرا کرمان هم مرکز بسیار مهمی برای تأمین مواد خام برای کشورهای اروپایی بود و هم بازاری برای فروش کالاهای این کشورها. از سوی دیگر صنعت برجسته شال‌بافی در کرمان نیز نقش مهمی در این تجارت‌ها داشت و باعث رفت‌وآمد غربی‌ها به کرمان می‌شد. این رفت‌وآمدها و مراودات نیز رفته‌رفته تأثیرات اندکی بر روی اقتصاد، هنر و فرهنگ کرمان گذاشت. در دوره قاجار قسمت زیادی از پشم و کرک کرمان که صنعتی روبه‌ترقی داشت، به هند صادر می‌شد (عیسوی، ۱۳۶۲). از سوی دیگر شهر کرمان همواره در نظر انگلیسی‌ها بسیار بااهمیت بوده است و پس از تأسیس کنسول‌گری انگلیس در کرمان، تاجران و بازرگانان هندی به پشتوانه این اقدام انگلیس از راه بندرعباس به کرمان می‌آمدند و کاروانسرای اجاره کرده و مشغول تجارت می‌شدند. با توجه به مطالب ذکر شده سؤال تحقیق حاضر این است که آیا تزیینات معماری کرمان از دوران صفوی به بعد علاوه بر اصالت ایرانی‌بودن، از دیگر فرهنگ‌هایی که در مراوده بوده نیز تأثیراتی گرفته است یا خیر.

پیشینه تحقیق

• تأثیرات برون‌مرزی بر معماری ایران در دوره صفوی، قاجار و پهلوی

دوران صفوی در ایران دوره رونق اقتصاد و هنر و معماری است. به جرأت می‌توان گفت که ایران در مقایسه با اروپا اگر از لحاظ فرهنگ و هنر پیش‌تر نبود، اما عقب‌تر هم نمانده بود و وحدت سیاسی‌ای که در کل کشور به وجود آمد، در جنبه‌های مختلف از جمله هنر و معماری اثرگذار بود. به عنوان مثال تصاویری که در دولت صفوی در شرق کشور رسم شده بود، قابل تمایز از تصاویر ترسیم‌شده در غرب و مرکز کشور نبود. تأثیراتی از هنر اروپایی نیز بر هنر این دوران دیده می‌شود که کم‌کم بر ابنیه آن نیز نفوذ کرده بود. صفویان به گونه‌ای وارث سنت‌های درخشان تیموری در هرات بوده‌اند (جوادی، ۱۳۸۷). علاوه بر نفوذ

اگر در دوران صفوی اوضاع و احوال کرمان را بررسی کنیم به شواهدی دست می‌یابیم که کرمان از زمان صفویه رفته‌رفته جایگاه مهمی در ایران پیدا می‌کند. کرمان یکی از استان‌های جنوبی ایران و در نزدیکی شهرهای ساحلی خلیج فارس قرار دارد. در طول تاریخ مراکز بازرگانی در حیطة خلیج فارس به صورت مرتب تغییر مکان داده‌اند. یکی از مهم‌ترین مراکز تجاری خلیج فارس بندری بود به نام بندر سیراف، که در زمان خود هیچ بندری در خلیج فارس به پای آن نمی‌رسیده است. بندر سیراف در فاصله ۲۴۰ کیلومتر از بوشهر و ۳۰۰ کیلومتر از بندرعباس قرار دارد (موسوی، ۱۳۸۰). این بندر در آن زمان یک بندر بین‌المللی بوده که کالاهای ایرانی به چین و هند از آنجا صادر می‌شده و نیز تمام کالاهای وارداتی از هند و چین در آن گرد می‌آمدند. با توجه به ارتباطات تجاری مردم سیراف با کشورهای چین و هند می‌توان گفت که مردم این کشورها نیز به سیراف رفت‌وآمد داشته‌اند، اما به تدریج از رونق تجاری آن در طول زمان کاسته شد و در نهایت با یک زلزله مهیب در سال ۳۶۷ ه.ق رو به تخریب رفت (بحرانی‌پور و زارعی، ۱۳۸۷). پس از آن بندر اصلی تجاری از سیراف به هرمز منتقل شد. در دوران شکوفایی بندر هرمز، این بندر مرکز تجارت و معاملات ولایت کرمان شده بود و بسیاری از محصولات کرمان از طریق این بندر به هندوستان صادر می‌شد (عوض‌نژاد، ۱۳۷۹). در زمان شاه عباس، بندرعباس رو به پیشرفت و آبادی نهاد. قلمرو هرمز و بندرعباس از شمال به سمت لار و سیرجان که از معروف‌ترین شهرهای کرمان است، ختم می‌شد. به عبارت دیگر بندرعباس مدخل ورودی فلات ایران، یعنی مسیر کرمان و مکران قرار داشت (ناصری لیراوی و حاجیان‌پور، ۱۳۹۰). از سوی دیگر پس از شکوفایی بندرعباس، کرمان نیز مانند یک گمرک تبدیل به یک گلوگاه تجاری شد که بار از هند و چین به بندرعباس و برای انتقال به مناطق دیگر، به کرمان آورده می‌شد. هنگامی که بندرعباس به عنوان بندر مهم تجاری در خلیج فارس شروع به فعالیت کرد، جاده ابریشم نیز که تا قبل از این، بیشتر از مسیرهای شمالی ایران عبور می‌کرد، اکنون شاخه دیگری پیدا کرد که از یزد و کرمان و بندرعباس می‌گذشت. این شاخه پر رونق شد و کالاها از چین به بندرعباس و سپس کرمان آورده شده و در نهایت به تهران و شهرهای شمالی ارسال می‌شد.

یکی از حکامی که در کرمان بسیار تأثیرگذار بوده، «آقاخان محلاتی» است که در زمان «فتحعلی‌شاه» قاجار، کرمان را اداره می‌کرد. آقاخان علاوه بر ایران، در هندوستان نیز مریدان زیادی داشت و همین امر باعث شده بود سالیانه

تزیینات غربی همانند روکوکو و باروک به همراه عناصر طبیعی همچون گل‌ها و پرندگان و غیرهندسی اجراکردن طرح‌ها (کیانمهر، تقوی‌نژاد و میرصالحیان، ۱۳۹۴). در این دوران به تقلید از معماری اروپایی، عناصری همچون نقوش سرستون‌های بالای سردر ورودی، سنتوری، فرم پنجره و ترکیب‌های حجمی ساختمان تغییر کرد (تصویر ۲). بنابراین همراه با تحولات اجتماعی در ایران، تقلید از معماری اروپایی در این دوران به شکلی کاملاً ملموس آغاز شد (سجادی، رستمی و رستمی، ۱۳۹۳). در معماری سنتی ایرانی تقدم رنگ‌های سرد همانند آبی فیروزه‌ای، لاجوردی و سبز در تزیینات بناها به ویژه کاشی‌کاری‌های

تصویر ۱. نمونه‌هایی از دروازه‌های تهران در دوره قاجار. بالا: دروازه ارگ تهران، وسط: دروازه چراغ گاز پایین: دولت تهران. مأخذ: <https://www.bartarinha.ir/fa>

هنر اروپایی، رد پای هنر و فرهنگ چین و هند نیز در آثار معماری این دوران دیده می‌شود، به خصوص در ولایت کرمان که از دوران صفوی کم‌کم تبدیل به شهری درجه یک شد.

از سوی دیگر به خاطر رقابت ایجادشده در زمینه‌های فرهنگی و عمران و معماری با کشور عثمانی، معماری ایران وارد دوره‌ای جدید از نبوغ و خلاقیت شد. علاوه بر احداث فضاهای مهمی چون نواخانه‌ها، پرورشگاه‌ها، میدان‌ها، مساجد، آب‌انبارها، مدارس و کاروانسراها، از لحاظ تزیینات معماری و کاشی‌کاری نیز بسیار جذاب و ترغیب‌کننده توریست‌ها بوده است (زمرشیدی، ۱۳۹۱). شهر کرمان نیز از این قاعده مستثنی نبوده و شاهکارهایی از عصر صفوی را در خود جای داده است که برجسته‌ترین آنها مجموعه «گنج‌علی‌خان» است.

عوامل شکل‌دهنده معماری و شهرسازی در دوران قاجار به صورت عمده خاستگاه بیرونی و جهانی دارند و تحولات زیادی را در ایران ایجاد کردند. رفت‌وآمد سران حکومت به اروپا و ایجاد کنسول‌گری در کشورهای اروپایی، نبودن سازمانی مشخص برای ساخت و اجرای بناها، ترجمه زیاد کتاب‌های خارجی، جنگ ایران و روسیه، تحصیل کردن معماران ایرانی در اروپا و حضور استادان معماری اروپایی در دارالفنون از عوامل عمده‌ای هستند که به تدریج تهران و برخی شهرهای بزرگ ایران را تحت‌تأثیر معماری اروپایی و مدرنیته قرار دادند. دوره قاجار الگو و مبانی معماری قدیم ایران را تداوم داد تا آنجا که پیرنیا معماری دوره قاجار را دوره دوم شیوه اصفهانی می‌داند. لکن در این دوره ایرانیان در مقابل فرهنگ و تمدن غربی خود را باختند و در ایران هم افرادی به این موضوع دامن زدند (پیرنیا، ۱۳۹۲).

در دوران قاجار به خصوص دوره «ناصرالدین شاه»، شهر تهران از چندین سو رو به گسترش رفت و دروازه‌های شهر وسعت پیدا کرد. تصویر ۱ نشان‌دهنده تعدادی از این دروازه‌هاست و آنچه مشهود است حضور ایده‌های معماری غربی در طراحی این دروازه‌ها و بعد از آن نفوذ آنها به سایر شهرهای بزرگ ایران است.

هنر دوره قاجار نشان‌دهنده سه ویژگی اصلی و بنیادین بود: تأثیرگرفتن از معماری سنتی و گذشته ایرانی به ویژه معماری دوره صفوی، استفاده گسترده عناصر عامیانه و مردمی و در نهایت، تأثیرگرفتن و وابستگی به هنر غربی. می‌توان ادعان داشت که دوره قاجار مبدأ نوآوری‌ها و اجرای اصولی نوظهور در احداث ابنیه به ویژه کاخ‌ها بود. تزیینات معماری در دوره قاجار دارای ویژگی‌های منحصربه‌فردی بود مانند: ازدحام نقوش و تنوع بالای رنگ‌ها و ارجح بودن آن به ساختار اصلی طرح، همچنین استفاده از نقوش و

اروپایی باعث نوعی التقاط در معماری این دوره شده بود. تزیینات معماری در این دوران از دو جنبه مورد توجه است: اول مصالح و سپس نوع نقوش و طرح‌های آنها. در تزیینات معماری دوران پهلوی اول، استفاده از آجر نه تنها کاهشی پیدا نکرد، بلکه رونق زیادی هم داشت. خیابان‌های تأسیس شده در این دوران همگی دارای نمایی یکدست و هماهنگ غالباً در یک یا دو طبقه بودند. یکی از شاخصه‌های تزیینات نماها نیز تقارن آنها بود. در واقع اکثر بناها چه به سبک سنتی اسلامی، اصیل ایرانی و یا نئوکلاسیسم اروپایی، ویژگی تقارن را با خود به همراه داشتند. رفته‌رفته در دوران پهلوی دوم از تقارن بناها کاسته و استفاده از آجر نیز کم‌رنگ شد.

در حالی که اغلب مطالعات انجام‌شده در تاریخ معماری ایران به ویژه در دوره قاجار بر تأثیرات اروپا تکیه دارد، کمتر اشاره‌ای به تأثیرات سایر کشورها به ویژه هند و چین شده است. در رابطه با تأثیرات چین بر هنر ایرانی اغلب مطالعات بر روی تأثیر آن بر سفال‌سازی به ویژه در دوره صفویه متمرکز بوده است (حسینی، ۱۳۸۹). از سوی دیگر اغلب مطالعات انجام‌شده بر روی تأثیرات سایر کشورها بر معماری ایران بر شهرهایی چون تهران، اصفهان و شیراز متمرکز شده است و کمتر مطالعه‌ای در این زمینه در رابطه با کرمان صورت گرفته است. شاید یکی از دلایلی که تأثیر کشورهای غیراروپایی در معماری دوران صفوی و قاجار کمتر دیده شده است، همین امر باشد.

روش انجام پژوهش

روش تحقیق حاضر از نوع کاربردی بوده و نوع آن توصیفی-تحلیلی است. تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز به شیوه جزئی‌نگر صورت گرفته است. قسمت اصلی این پژوهش از طریق مطالعات کتابخانه‌ای انجام شده است. در وهله اول مطالعاتی بر روی معماری دوران صفوی، قاجار و پهلوی به صورت کلی در ایران و بعد در کرمان انجام گرفته، در ادامه عوامل تأثیرگذار بر معماری کرمان از دوران صفوی به بعد بررسی شده، در گام بعدی برای واکاوی عناصر طراحی معماری آن دوران، مطالعه به بناهای باقی‌مانده از این دوره‌ها محدود شده، با شناخت ویژگی‌های طراحی معماری غربی و هندوستان و چین در بناهای انتخابی، نمونه‌های مورد مطالعه تحلیل شده، و در آخر در آنالیز داده‌ها ویژگی‌های معماری هر یک در جدولی از لحاظ دوره زمانی و نوع اصالت آنها طبقه‌بندی شده است.

آنالیز داده‌ها

از دوران صفوی به بعد بناهای زیادی در کرمان ساخته شد

تصویر ۲. بالا: سردر بانک شاهنشاهی، استفاده از طاق‌های نیم‌دایره‌ای رومی، سنتوری‌های بالای سردر و سرستون‌های کرتین. پایین: استفاده از سنتوری و تاج بالای سردر. مأخذ: آرشیو پژوهش‌های فرهنگی به نقل از سلطان‌زاده، ۱۳۸۴.

آنها بود، اما در دوره قاجار شاهد هستیم که رنگ‌های گرم مانند قرمز و نارنجی و سفید بر رنگ‌های سرد تقدم پیدا می‌کنند. به علاوه در نقوش تزیینات نیز شاهد تغییر و تحولی هستیم و نقش‌های طبیعی و موجوداتی مانند گل و درخت به آنها اضافه می‌شوند (زابلی‌نژاد، ۱۳۸۷). سنتوری‌های مثلثی یا منحنی‌شکل بالای نما و سرستون‌های سبک یونانی و قوس‌های نیم‌دایره‌ای نیز همان‌گونه که در تصویر ۲ قابل مشاهده است، از مصادیق قابل ذکر تأثیر معماری غرب بر معماری قاجار بوده‌اند (سعادت‌ی خمسه، ۱۳۹۵).

معماری دوره پهلوی اول که دوره کوتاه بیست‌ساله‌ای داشت، از تعدد سبک‌های معماری برخوردار است. از یک سو در صدد گذر از دوره سنتی و مذهبی بوده، از سوی دیگر تلاش در احیاء اقتدار دوران باستانی داشته و از سمتی دیگر تمایل به اجرای پدیده‌های هنری غربی و

شیراز، اصفهان و کرمان نمونه‌هایی از آن قابل مشاهده است. کاشی‌های دیوارهای حیاط مدرسه «ابراهیم‌خان» مملو از گل‌های رنگی در کنار پرندگانی مانند قو و طاووس هستند که به صورت اسلیمی طراحی و سپس رنگ‌آمیزی شده‌اند. نقش درخت سرو نیز به تنهایی در میان تزیینات گچی، آجری و کاشی‌کاری بناهای این دوران زیاد دیده می‌شود. درخت سرو از دیرباز نماد زندگی جاودانه، حیات بعد از مرگ و همیشه سبز بودن است و در بسیاری از هنرهای ایرانی از جمله نقاشی، صنایع دستی و تزیینات معماری به کار رفته است. در ترکیبات نقوش گیاهی صفوی، اسکلت‌بندی کاشی‌کاری را نقوش اسلیمی تشکیل داده که از جنبه بصری استوارتر و قوی‌تر بوده و گل و برگ‌های ختایی در میانه خطوط اسلیمی قرار می‌گیرند و در دوره‌های بعدی نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. اما در دوران قاجار متأثر از هنر غرب بیشتر حالت واقع‌گرایانه به خود می‌گیرد و استفاده از گل‌های رز بسیار بیشتر به چشم می‌خورد.

ترسیم شیر و پلنگ همراه با خورشید نیز به ویژه در تزیینات بناهای دوره صفوی و قاجار کرمان زیاد دیده می‌شود. شیر در دوره‌های مختلف فرهنگی ایران معانی مختلفی همانند خورشید و پیروزی، گرما و تابستان داشته است. اغلب نماد شیر در کنار خورشید حضور داشته است و در زمان ناصرالدین شاه تبدیل به نشان رسمی ایران می‌شود (افزادی، ۱۳۹۴). یکی از تصاویر، حضور شیر در نبرد با سایر حیوانات و یا در حال شکار است که از داستان‌های کهن ایرانی تأثیر پذیرفته است. خود خورشید نیز در اساطیر ایرانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده، به طوری که ایرانیان به نام خورشید سوگند می‌خوردند و در بالای چادر شاهان خورشید به صورت چهره انسان که می‌درخشیده، به چشم می‌خورد (ذاکرین، ۱۳۹۰). علاوه بر ایران که خورشید یا مهر تبدیل به نماد اقتدار و سلطنت آن شده بود، در هند و حتی اروپا نیز همواره مورد ستایش و اهمیت واقع می‌شده است. بعد از آنکه پایتخت صفویان از قزوین به اصفهان انتقال پیدا کرد، سبک جدیدی از نگارگری شکل گرفت که در دوره‌های بعدی نیز همچنان به بقای خود ادامه داد. ضرورت‌های سیاسی و اجتماعی جامعه باعث شد مسیر نقاشی اندکی تغییر یابد و یکی از آن تغییرها توجه به پیکره انسان در نگارگری‌ها و بعد از آن در دیوارنگاری‌ها و نقاشی روی کاشی بود. البته در دوران قاجار این پیکرنگاری ذره ذره جایگاه خود را از دست داد و الهاماتی از نقاشی‌های اروپایی در کاشی‌نگاری و نقاشی‌ها جای آن را گرفت. حتی نقوشی چون مادر و فرزند در آغوشش که در کاشی‌کاری‌های کاروانسرای مجموعه گنج‌علی‌خان نمایان است، به گفته

که تعدادی از آنها همچنان پابرجا هستند. برای بررسی تزیینات معماری بناهای کرمان در این دوران، تعدادی از آنها که سرپا هستند و تزیینات بیشتری دارند، به عنوان نمونه موردی انتخاب شده‌اند که شامل این موارد هستند: مجموعه گنج‌علی‌خان (۱۰۲۰ ه.ق)، مجموعه ابراهیم‌خان (۱۲۳۱ ه.ق)، مقبره شاه نعمت‌الله ولی (۹۹۸ ه.ق)، سردر مدرسه مشتاقیه (۱۲۶۰ ه.ق) کتابخانه ملی کرمان (۱۲۸۰ ه.ق) و موزه صنعتی (۱۳۲۷ ه.ق). در این بخش عناصر تزیینی نمونه‌های موردی بر اساس اصالت ایرانی بودن و الهام از معماری غرب، چین و هند تحلیل شده‌اند و در جهت اثبات فرضیه براساس نوع اصالت و دوره تاریخی، نیز دسته‌بندی و تحلیل شده‌اند.

دوران صفوی عصر شکوفایی هنر و معماری بوده و نوآوری‌های ماندگاری از آنها در تزیینات معماری به جای مانده است که حتی الگویی برای دوران‌های بعدی بوده است. یکی از نقوشی که در تزیینات بناهای دوران صفوی به بعد در بناهای کرمان دیده می‌شود، نقش گل‌ومرغ است. البته این نقوش از حدود قرن ۹ قمری در نقاشی‌های ایرانی حضور داشتند، اما به صورت جدی از دوران صفوی به بعد وارد نقاشی می‌شوند و به سایر هنرها مانند کاشی‌کاری، نگارگری و سفال‌گری نیز منتقل می‌شوند. «عناصر این نقاشی از طبیعت الهام گرفته شده، عناصری همچون گل‌ها، درختان، انواع پرندگان مثل بلبل، طاووس و گاه همراه با حشراتی در کنار این عناصر مثل پروانه دیده می‌شود» (جهانبخش و شیخی نارانی، ۱۳۹۵). از دیگر نقوش پرنده در دیوارنگاری‌های دوران صفوی می‌توان به انسان پرنده اشاره کرد که همان سیمرغ است و در عمارت شاه نعمت‌الله ولی به چشم می‌خورد. در مورد سیمرغ چنین گفته‌اند: «انسانی روشن‌دل و راز آشنا و دستگیر و چاره‌ساز و نجات‌بخش است و بی‌گمان چنین انسانی می‌تواند چون مرغ به عالم علوی پرواز کند» (صباغ‌پور و شایسته‌فر، ۱۳۸۹). منظور از گل نیز انواع گیاهان و درختان به شکل‌های مختلف گاه به صورت نمایی گاه به صورت دایره‌ای شکل (پلان) و گاه گیاهان پیچان است. می‌شود این‌گونه گفت که نقوش گیاهی در دوران صفوی بیشتر حالت انتزاعی داشته و در دوره قاجار به تقلید از اروپا حالت واقع‌گرایانه‌تر پیدا کرده و عمدتاً به رنگ قرمز، آبی، زرد و سبز ترسیم شده‌اند (منصوری جزآبادی، حسینی و شاطری، ۱۳۹۵). رفته‌رفته نقوش گل‌ومرغ در تزیینات معماری ایرانی همچون دیوارنگاری‌ها و کاشی‌کاری بناها هم جا پیدا کرد. دیوارنگاری به خصوص در دوران قاجار رونق بیشتری پیدا کرده و برای شکوه بنا از آن استفاده می‌کردند. نقاشی روی کاشی نیز نوعی دیگر از دیوارنگاری بوده که در شهرهای مختلف ایران همچون تهران، قزوین،

اصلی، تعدد گنبدها در ورودی و بنای اصلی، گنبدها با قوس تیزه‌دار و تزیین دالبری شکل که از درون به شکل نعلبکی و استوانه‌ای شکل هستند (تصویر ۳).

از موارد مشاهده شده در تزیینات دوران صفوی به بعد در بناهای کرمان می‌توان به کاشی‌کاری‌های کاروانسرای گنج‌علی‌خان اشاره کرد که مردی نشسته با زانوهای گره‌شده شبیه شمایل بودا دیده می‌شود که یادآور فرهنگ و هنر هندی است. سردرهای بناهایی همچون کتابخانه ملی کرمان و موزه هنرهای معاصر (موزه صنعتی) نیز نشانه‌هایی همچون سرستون‌های پیازی شکل و تعدد ستون‌ها در دو سمت ورودی دارند که در کنار اصول معماری ایرانی، الهاماتی از معماری غرب را شامل می‌شوند و به لحاظ خط آسمان، منحنی آن به دروازه دوشان‌تپه و دروازه شمیران تهران شباهت دارد.

در کنار موارد ذکر شده الهاماتی از هنر و فرهنگ چین نیز قابل مشاهده است. چین و ایران از دیرباز و حدود دوران ساسانی ارتباطات فرهنگی زیادی داشته‌اند و از زمانی که کالاهای چینی وارد ایران شدند، این مراودات فرهنگی شروع شد. در قرن هفتم این تأثیرات در نقاشی ایران وارد شد. در زمان ایلخانان، تیموریان و صفویان این تأثیرات را می‌توان در هنر و نقاشی ایرانی مشاهده کرد، اما در انتهای دوره صفوی با افزایش مراودات ایران با غرب به تدریج این اثر کم‌رنگ شد (بختیاری و پورمند، ۱۳۸۹).

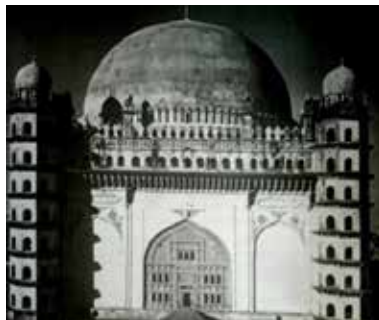
یکی از مواردی که در آن تأثیرات هنر چینی در تزیینات معماری کرمان قابل مشاهده است، کشیدن برخی حیوانات افسانه‌ای و اژدها بود که نمونه آن در کاشی‌کاری کاروانسرای گنج‌علی‌خان وجود دارد. به علاوه در قسمت کاشی‌کاری‌های دو سمت ترنج حیواناتی با ریشه افسانه همانند اژدها و سیمرغ به همراه حیواناتی حقیقی مانند شیر و بز در کنار شاخه‌های گیاهان در هم پیچ‌خورده قابل ملاحظه است. نقش‌هایی همچون ابرهای پیچ‌درپیچ، اژدها و سیمرغ، تأثیر گرفته از چین و شرق دور است. از سوی دیگر در نقاشی‌های سردر حمام گنج‌علی‌خان نمونه‌هایی از حیوانات غیرواقعی و افسانه‌ای دیده می‌شود که احتمال می‌رود تأثیرات هنر چینی باشد. هنرمندان چینی به گفته پرگو (۱۳۹۰) اساساً به شبیه‌سازی طبیعت علاقه‌ای نداشتند و حتی هنگامی که طبیعت و حیوانات را در آثارشان منعکس می‌کردند، نوعی محصول مولود ذهن خودشان را خلق می‌کردند و نه آنچه در واقعیت دیده می‌شود، اما ایرانیان بیشتر به طبیعت و واقعیت‌پردازی علاقه داشتند.

در ادامه، عناصر تزیینی بناهای تاریخی به‌جامانده از دوران صفوی به بعد در کرمان دسته‌بندی و تحلیل شدند (تصاویر ۴ تا ۱۲).

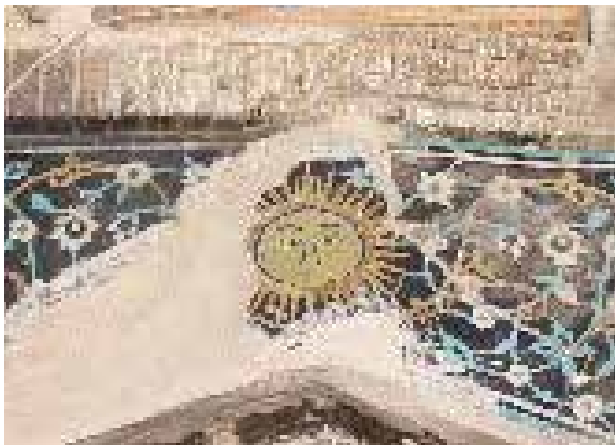
جوادی (۱۳۸۷) به نظر می‌آید از هنر مسیحی وارد شده و شباهت به نقوش حضرت عیسی (ع) و حضرت مریم (س) دارد. اما آنچه شایان ذکر است ادغام این موضوعات با اصول کاشی‌نگاری ایرانی بوده و حال و هوای ایرانی بودن خود را از دست نداده است.

تا قبل از دوره صفوی استفاده از نقوش انسانی در فضاها و مکان‌های مذهبی مرسوم نبود و حتی در حمام‌ها نیز استفاده از آنها مورد بحث بوده است. بیشتر نقوش استفاده شده تا پیش از دوره صفوی در حمام‌ها را نقوش هندسی، اسلیمی و ختایی تشکیل می‌دادند، اما در دوره صفوی نقوش انسان بر روی کاشی‌ها نقش بست و وارد تزیینات معماری به ویژه حمام‌ها شد. در دوران قاجار هم اشکال تزیینی در بناها رنگ‌وبوی اروپایی گرفت و رو به طبیعت‌پردازی رفت. رنگ‌های مورد استفاده در کاشی‌نگاری‌های دوران قاجار نیز اغلب شامل رنگ‌های زرد و نارنجی و صورتی رفت و نقوش انسانی بیشتر جنبه حماسی و اساطیری پیدا کردند (منصوری جزآبادی، حسینی و شاطری، ۱۳۹۶). در کاشی‌نگاری‌های دوران قاجار نیز همانند مدرسه «ابراهیم‌خان» این صحنه‌های اساطیری همانند انسان مقدس که فرشتگانی بال‌دار در دو سمت آن حضور دارند، دیده می‌شود. زنان خنیاگر و در حال بزم و شادی و جوانان خوشگذران همان‌طور که در کاشی‌نگاری‌های حمام گنج‌علی‌خان نیز مشخص است، عمده نقوش انسانی در کاشی‌نگاری‌های دوران صفوی را تشکیل می‌دادند. از دیگر نقوش مشاهده شده در تزیینات گچبری نمونه موردی‌های تحقیق حاضر نقش ماهی بوده است. نقش ماهی از موضوع‌های دلخواه ایرانیان است و نماد روانی و پاکی است و از دیرباز در هنرهای مختلف مانند نقاشی، سفال‌گری و قالی‌بافی رواج فراوان داشته و در نقوش کاشی، گچبری‌های بناها نیز مشهود است (پاشایی، ۱۳۹۳). در عمارت شترگلو ماهان کرمان نیز نقش ماهی در ابعاد بزرگ در روی گچبری‌های دیوارهای عمارت به چشم می‌خورد که حکایت از این نماد اصیل ایرانی دارد.

در تزیینات بناهای دوره صفوی به بعد در کنار عناصر تزیینی معماری اصیل ایرانی و الهاماتی از هنر غربی و اروپایی، عناصری از فرهنگ و معماری هند نیز به چشم می‌آید. سبک معماری در شهر بیجاپور و معماری شهرهای جدید هند همانند جیپور نمونه‌ای از این معماری بومی هندی و ترکیب آن با معماری اسلامی هستند. به گفته «بتلی» (۱۳۸۹) از ویژگی‌های تکرارشونده این سبک معماری در هند می‌توان به این موارد اشاره کرد: معماری قوس‌های نوک تیز ورودی و طبیعت‌پیزی شکل ستون‌ها و تعدد آن در اطراف بنا برای تمرکز بصری بر عمارت

تصویر ۳. نمونه‌هایی از معماری هندی. الف: هوامحل در جیپور؛ وجود گنبد‌های نوک تیز در نما. مأخذ: www.thrillophilia.com. ب: آرامگاه گل گنبد در بیجاپور؛ استفاده از گنبد‌های با قوس تیزه‌دار و تزئین دالبری شکل. مأخذ: بتلی، ۱۳۸۹. ج: عمارت تاج محل، تعدد ستون‌ها در ورودی بنا. مأخذ: بتلی، ۱۳۸۹.

ج

الف

د

ب

و

ه

تصویر ۴. عناصر اصیل ایرانی دوران صفویه. الف. تصویر خورشید در شمال انسان، کارونسرای گنج‌علی خان. ب. نقوش سرویدن کامل انسان هم زن و هم مرد، حمام گنج‌علی خان. ج. نقوش انسانی زن بدون حجاب، سقف چهارسوق میدان گنج‌علی خان. د. نقش خورشید با چهره انسانی، سقف چهارسوق میدان گنج‌علی خان. ه. نقش خورشید با چهره انسانی، سقف چهارسوق میدان گنج‌علی خان. و. شمایل صورت انسان، کارونسرای گنج‌علی خان. عکس: مینا صافی‌زاده، ۱۳۹۷.

د

الف

و

ب

ز

ج

ح

د

ل

ط

م

ی

ن

ک

ف

س

ص

ع

تصویر ۵. عناصر اصیل ایرانی دوران قاجاریه. الف: نقش خورشید به شکل صورت زن، مجموعه ابراهیم خان. ب: نقش شیر در حال جنگ، مجموعه ابراهیم خان. ج: نقش پلنگ، مجموعه ابراهیم خان. د: نقش پیچان گیاهی، تکیه بازارشاه (قائم). ه: نوشته‌های نستعلیق در مین نقوش گل و گیاه، بازار حاج آقا علی. و: نوشته‌های نستعلیق در میان نقوش گل و گیاه، بازار حاج آقا علی. ز: نقوش پیچان گیاهی، مدرسه ابراهیمی. چ: نقوش گیاهی پیچان در کنار پرندگان، گچبری‌های عمارت شترگلوئی ماهان. ط: نقش طاووس، گچبری‌های عمارت شترگلوئی ماهان. ی: نقوش گل‌های دایره‌ای شکل هشت پر، مدرسه ابراهیمی. ک: نقش گل هشت پر به شکل دایره، تکیه بازارشاه (قائم). ل: نقش سرو بر دیوار ایوان، تکیه بازارشاه (قائم). م: نقش پرنده‌ای یا سر انسان (زن)، مقبره شاه نعمت‌الله ولی. ن: نقش طاووس در میان باغ گل، سر در مجموعه ابراهیم خان. س: نقش قو در باغ گل، مجموعه ابراهیم خان. ع: نقش فرشته دو طرف انسان مقدس، مدرسه ابراهیم خان. ف: نقش انسان مقدس، مدرسه ابراهیم خان. ص: نقش ماهی، گچبری‌های عمارت شترگلوئی ماهان. عکس: مینا صافی‌زاده، ۱۳۹۷.

ج

ب

الف

تصویر ۶. عناصر تزئینی اصیل ایرانی. مأخذ: نگارندگان. الف: نقوش پیچان گیاهی، سر در مدرسه مشتاقیه. ب: نقوش پیچان گیاهی و بته‌جقه، سر در مدرسه مشتاقیه. ج: نقوش پیچان گیاهی، سر در مدرسه کتابخانه ملی کرمان.

ب.

الف

د.

ج

و

ه

چ

ز

ی

ط

تصویر ۷. عناصر الهام گرفته از چین، دوران صفویه. لف: نقش اژدها، کاروانسرای گنج علی خان. ب: نقش پرنده، گرگ آهو، کاروانسرای گنج علی خان. ج: نقش اژدها، کاروانسرای گنج علی خان. د: نقش لک لک، کاروانسرای گنج علی خان. ه: نقش حیوانات در حال جنگ، کاروانسرای گنج علی خان. و: نقش فیل، نقاشی های سر در حمام گنج علی خان. ز: نقش اژدها در حال بلعیدن گرگ، نقاشی های سردر حمام گنج علی خان. چ: نقش ماهی در حال بلعیدن لک لک، نقاشی های سردر حمام گنج علی خان. ط: سنگ مرمر با نقوش حکاکی شده شامل لک لک حمام گنج علی خان. ی: سنگ فواره حوض میانی گنج علی خان با نقوش حکاکی شده شامل لک لک. عکس: مینا صافی زاده، ۱۳۹۷.

ج

ب

الف

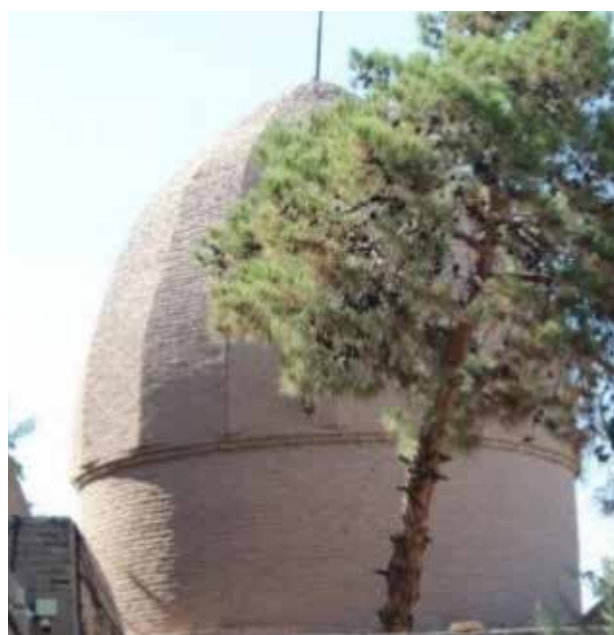
تصویر ۸. عناصر الهام گرفته شده از هند، دوران صفوی. الف: شمایل انسان نشسته به شکل بودا، کاروانسرای گنج علی خان. ب: نقش میمون، نقاشی های سردر حمام گنج علی خان. ج: نقوش گیاهی حجاری شده با عاج فیل در چهارچوب درهای عمارت شاه نعمت الله ولی. عکس: مینا صافی زاده، ۱۳۹۷.

یک گلوگاه تجاری و بازرگانی شده که همین امر موجب شد که مراوداتش با کشورهای مختلف اروپایی و هند و چین افزایش پیدا کند. در تزیینات بناهای کرمان از

بحث ولایت کرمان در دوران مختلف جایگاه مهمی در میان سایر نقاط ایران داشته است اما در دوران صفوی تبدیل به

تصویر ۱۱. عناصر الهام گرفته شده از غرب و اروپا، دوران صفوی. شمایل مادر و فرزند، کاروانسرای گنجعلی خان. عکس: مینا صافی‌زاده، ۱۳۹۷.

تصویر ۹. عناصر الهام گرفته شده از هند، دوران قاجاریه. گنبد پیازی شکل آجری مجموعه مشتاقیه، عکس: مینا صافی‌زاده، ۱۳۹۷.

دوران صفوی به بعد تنوع زیادی در نوع و اصالت تزیینات به چشم می‌خورد به عنوان مثال در سردرهای بناهایی مانند کتابخانه ملی که متعلق به دوران پهلوی است، خبری از لچکی‌های پر نقش‌ونگار دوره صفویه دیده نمی‌شود. تنوع رنگی به کاررفته در اسلیمی‌ها و ختایی‌ها نیز اینجا قابل تشخیص نیست. از سوی دیگر جواد در مقاله «بررسی و تحلیل تزیینات معماری در مجموعه گنج‌علی‌خان شاهکاری از هنر عصر صفوی در کرمان» به دقت جزئیات زیبایی‌شناسی تزیینات بناهای این مجموعه را مورد بررسی قرار می‌دهد. وی در رابطه با سردر آب‌انبار مجموعه این چنین توضیح می‌دهد: «ورودی قوسی انبار در وسط دیوار مقابل قرار دارد. در بالای قوس لچکی‌هایی با زمینه آبی و نقوش گل و بته و ترنج و اسلیمی با رنگ سفید و رنگ زرد و سیاه دیده می‌شود. نقش ترنج‌های بزرگ که در مرکز لچکی قرار دارند، با دیگر ترنج‌هایی که در سایر لچکی‌های این مجموعه متفاوت است. این ترنج‌ها دارای شکلی کشیده هستند که داخل آن ترنجی کوچک دیده می‌شود» (جوادی، ۱۳۸۷).

در دوران قاجار نیز به دلیل مراودات با سران اروپایی و سفرهای متعدد دولتمردان ایرانی به اروپا، به تدریج ویژگی‌های زیادی از معماری غرب در تهران و سپس مابقی شهرهای بزرگ ایران همانند شیراز، تبریز، سمنان و کرمان به معماری سنتی ایرانی وارد می‌شود و کم‌کم از کاخ‌ها و بناهای سلطنتی به معماری مردمی و حتی خانه‌های مردم نیز نفوذ می‌کند.

الف

ب

تصویر ۱۰. عناصر الهام گرفته شده از هند، دوران قاجاریه. الف: سرستون‌های پیازی شکل و تعدد ستون‌ها در دو سمت ورودی بنا کتابخانه ملی کرمان. ب: سرستون‌های پیازی شکل و تعدد ستون‌ها در دو قسمت ورودی بنا موزه صنعتی کرمان. عکس: مینا صافی‌زاده، ۱۳۹۷.

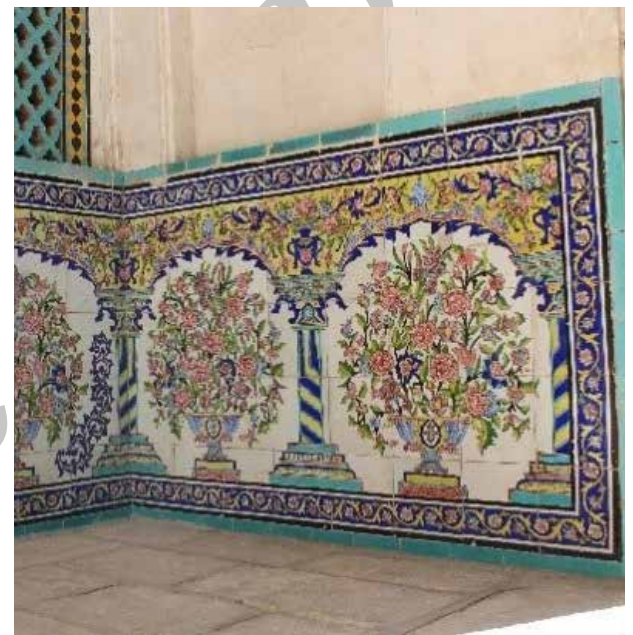
د

الف

ه

ب

تصویر ۱۲. عناصر تزیینی الهام گرفته شده از غرب و اروپا. الف: استفاده از گل‌های سرخ در کنار رنگ‌های گرم در کاشی‌کاری، مدرسه ابراهیم‌خان. ب: استفاده از گل‌های سرخ در کنار ستون‌های کمرتین در کاشی‌کاری، مدرسه ابراهیم‌خان. ج: استفاده از رنگ‌های گرم در کاشی‌کاری، مدرسه ابراهیم‌خان. د: سرستون‌های التقاطی با الهام از معماری غرب، دانشکده پرستاری کرمان. ه: نقش فرشته به شکل زن بر درب مسجد (مسجد میدان قلعه). عکس: مینا صافی‌زاده، ۱۳۹۷.

لازم به ذکر است عمده کتاب‌ها و پژوهش‌های انجام‌شده بر روی تزیینات و معماری ایران درباره دوران صفوی، قاجار و پهلوی به صورت تک‌بعدی روی تأثیرپذیرفتن آنها از غرب یا شرق دور تأکید دارند، اما تحقیق حاضر با مطالعه بر روی بناهای باقی‌مانده در کرمان نشان می‌دهد که تزیینات معماری این ادوار بر خلاف سایر شهرها از نظر نقوش و موضوعات ترکیبی از الهامات معماری غربی، چینی، هندی و اصیل ایرانی است.

ج

نتیجه گیری

با توجه به مطالعات انجام شده و تحلیل های صورت گرفته در رابطه با تزیینات بناهای دوران صفوی به بعد در کرمان می توان به این نتیجه رسید که کرمان از دوران صفوی به بعد جایگاه بسیار مهمی در میان شهرهای ایران به دست آورده بود و از جنبه هنر و معماری نیز به پیشرفت های چشمگیری دست یافت. آنچه کرمان را از مابقی شهرهای ایران متمایز می سازد آن است که الهامات و تجربیات اعصار مختلف و مناطق مختلف جهان را در خود جای داده است. به همین خاطر نیز بناهای بسیار ارزشمندی از دوران صفوی به بعد در کرمان به جای مانده که گلچینی از مهارت ها و تجربیات اعصار گذشته را در بر دارد. ادغام نقوش اصیل ایرانی با عناصر معماری غربی، هندی و چینی که بر اثر رواج بازرگانی در کرمان به معماری این ولایت وارد شدند، باعث شده که موقعیتی منحصر به فرد در تزیینات بناهای کرمان حاصل آید که در دیگر شهرهای ایران کم نظیر است.

از آن گذشته زبان معماری در این بناها مجدداً در یک زمینه بومی ترجمه می شود، به گونه ای که ریشه هایی از معماری سنتی ایرانی نیز در آنها قابل مشاهده است. تزیینات بناهای کرمانی در دوره های ذکر شده از یک طرف دارای عناصر معماری غربی، هندی و چینی و از سوی دیگر دارای رنگ های اصیل معماری ایرانی در کاشی کاری ها و عناصری چون سرو بوده و نفوذ سبک های معماری شهرهای بزرگ ایران مانند تهران و شیراز (که در آن دوره، خود تحت تأثیر معماری غربی بوده اند) نیز در آنها دیده می شود. بنابراین می توان تزیینات بناهای کرمانی در این دوران را ملغمه ای از پنج نوع معماری ایرانی، اروپایی، هندی و چینی دانست.

آنچه که در نهایت حائز اهمیت است، مطالعات آینده معماری ایران در دوران صفوی به بعد است که باید با تمرکز بیشتر به معماری شهرهای کوچک تر ایران مانند کرمان و به ویژه مناطقی که با هندوستان و چین در ارتباط و مراد بوده اند نیز پردازد. تحلیل و اصالت یابی تزیینات معماری شهرهای مختلف می تواند باب جدیدی در مطالعات معماری و همچنین مطالعات بین رشته ای باز کند.

فهرست منابع

- افرادی، کاظم. (۱۳۹۴). شناسایی وجه اشتراک پیام موجود در سردر هفت بنای عمومی دوره قاجار از طریق تحلیل گفتمان نقوش به کار رفته در آنها. نگره، (۳۷): ۳۷-۴۸.
- بتلی، کلود. (۱۳۸۹). گسترش طراحی در معماری هند. ت: حسین سلطان زاده، تهران: انتشارات چهار طاق.
- بختیاری، فریبا و پورمند، حسن علی. (۱۳۸۹). بررسی تطبیقی

نقاشی گل و پرند در هنر چین و ایران. کتاب ماه هنر، (۱۵۰): ۱۱۶-۱۱۰.

• بحرانی پور، علی و زارعی، سیده زهرا. (۱۳۸۷). افول تجاری بندر سیراف و پیامدهای مهاجرت بازرگانان سیرافی، فصلنامه مطالعات خارجی، (۳۶): ۴۸-۲۰.

• پاشایی، ژیللا. (۱۳۹۳). ظهور نقش مایه ماهی آئین مهردر مهرهای دوره قاجار و فلوس های دوره صفوی و قاجار، فصلنامه گنجینه اسناد، (۹۴): ۱۳۷-۱۰۷.

• پرغو، محمدعلی. (۱۳۹۰). تأثیر متقابل نقاشی چینی و ایرانی در عصر مغول. تاریخنامه ایران بعد از اسلام، ۱ (۲): ۴۲-۲۵.

• پیرنیا، محمدکریم. (۱۳۹۲). سبک شناسی معماری ایرانی. تهران: سروش دانش.

• جوادی، شهره. (۱۳۸۷). بررسی و تحلیل تزیینات معماری در مجموعه گنج علی خان شاهکاری از هنر عصر صفوی در کرمان، باغ نظر، ۵ (۹): ۵۰-۳۵.

• جهانبخش، هانا و شیخی نارانی، هانیه. (۱۳۹۵). پژوهشی پیرامون نقش گل و مرغ و کاربرد آن در هنرهای سنتی ایران. تاریخ نو، (۱۶): ۱۶۲-۱۲۹.

• حسینی، هاشم. (۱۳۸۹). بررسی تأثیر هنر سفالگری چین بر ایران ادوار تیموری و صفوی. هنرهای زیبا، (۴۱): ۸۲-۷۱.

• ذاکرین، میترا. (۱۳۹۰). بررسی نقش خورشید بر سفالینه های ایران. هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی، (۴۶): ۳۳-۲۳.

• زابلی نژاد، هدی. (۱۳۸۷). بررسی نقوش اصیل قاجاری. فصلنامه هنر، (۷۸): ۱۶۹-۱۴۰.

• زمرشیدی، حسین. (۱۳۹۱). سیر تحول کاشی کاری در آثار معماری دوره صفویه تا امروز. مطالعات معماری ایران، (۲): ۷۸-۶۵.

• سجادی، فریبرز، رستمی، محسن و رستمی، ثریا. (۱۳۹۳). ریشه های تاریخی چالش سنت و تجدد در معماری معاصر قاجاریه (۱۷۸۵-۱۹۲۵ میلادی). نقش جهان، ۴ (۲): ۸۵-۷۶.

• سعادتت خنجر، مهدی. (۱۳۹۵). ارزیابی انتقادی گرایش به معماری غرب در کاخ های دوره قاجار. فصلنامه مدیریت شهری، (۴۶): ۱۹۸-۱۷۹.

• سلطان زاده، حسین. (۱۳۸۴). فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران. تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.

• صباغ پور، طیبه و شایسته فر، مهناز. (۱۳۸۹). بررسی نقشمایه نمادین پرند در فرش های صفویه و قاجار از نظر شکل و محتوا. نگره، (۱۴): ۵۰-۳۹.

• صحت منش، رضا. (۱۳۹۲). اقتصاد کرمان در دوره قاجار. پارسه، (۲۱): ۱۱۴-۱۰۳.

• عوض نژاد، غلامرضا. (۱۳۷۹). تاریخ ملوک هرمز از آغاز تا تشکیل دولت صفوی (قسمت اول). مجله رشد آموزش تاریخ، (۳): ۴۱-۳۷.

• عیسوی، چارلز. (۱۳۶۲). تاریخ اقتصادی ایران. ت: یعقوب آژند. تهران: گستره.

• کیانمهر، قیاد، تقوی نژاد، بهاره و میر صالحیان، صدیقه. (۱۳۹۴). گونه شناسی تزیینات قواره بری در فرم خورشیدی درها (مطالعه موردی: درهای بناهای سلطنتی دوره قاجار تهران). نگره، (۳۴): ۱۰۲-۹۵.

• منصوری جزآبادی، جمیله، حسینی، سید هاشم و شاطری، میترا. (۱۳۹۵). بررسی و مطالعه مضامین نقوش کاشیکاری در حمام های تاریخی شهر اصفهان از آغاز دوره صفویه تا اواخر عصر قاجار. اثر، (۷۶): ۸۸-۷۳.

بندرعباس توسط پرتغال و نقش آن در شکوفایی تجارت این بندر. تاریخ اسلام در آینه پژوهش، (۳۰) : ۱۵۶-۱۳۳.

• موسوی، سید حسن. (۱۳۸۰). تجارت جهانی بندر سیراف. کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، (۴۶) : ۱۱۶-۱۱۹.
• ناصری لیراوی، زینب و حاجیان پور، حمید. (۱۳۹۰). پایان اشغال

Archive of SID

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

خزاعی، فاطمه، صافی زاده، مینا، افهمی، رضا و سنوسی حسن، احمد. (۱۳۹۸). تأثیرپذیری تزیینات معماری کرمان از فرهنگ ایرانی، هندی و چینی از عهد صفویه تا دوران معاصر. باغ نظر، ۱۶ (۷۲) : ۸۰-۶۵.

DOI: 10.22034/bagh.2019.87494

URL: http://www.bagh-sj.com/article_87494.html

